

Людмила Москальова
доктор пед. наук, професор проректор з наукової роботи
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь (Україна)

Юлія Пінігіна
аспірант
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь (Україна)

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК СУЧАСНИЙ ЕФЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ЗЗСО

Виховання духовно-моральної, гармонійно-розвиненої та досконалої особистості є одним з центральних напрямків виховання у сучасному освітньо-науковому просторі України.

Ми виділяємо паритетну значимість факторів зовнішнього впливу на особистість і саморозвитку особистості, що особливо важливо при дослідженні особливостей процесу виховання особистості учнів старшого шкільного віку засобами української літератури, основними концептами якої є «духовність», «моральність», «гуманність», «любов» тощо. Реалізація виховного процесу літературної освіти в сучасній школі повинна здійснюватись з урахуванням таких завдань, як прищеплення молоді естетичного смаку, формування у старших школярів ціннісних орієнтацій, що дозволяють їм оцінювати свої дії зважаючи на моральні ідеали та принципи, які вироблені у багатовіковій культурі нашого народу.

Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості старшокласників обумовлені перш за все їх психологічними особливостями, адже це стає актуальним саме в силу сензитивності даного віку. Необхідно враховувати те, що старший шкільний вік – це початок встановлення справжньої соціально-психологічної незалежності в усіх поведінкових сферах, включаючи перехід до самостійності, незалежності в

моральних судженнях, поглядах і вчинках тощо. Старшокласник починає усвідомлювати відповідальність за свою долю і долю своїх близьких людей, адаптуватися до життя, сприймаючи соціальні норми, ролі і форми поведінки, які не завжди відповідають його актуальним

внутрішнім установкам в даний момент часу або ситуації. У цей період розвиваються процеси самопізнання і самовизначення, що призводять до формування тієї життєвої позиції, з якої він починає своє самостійне доросле життя. Саме тому в цей період особистісного самовизначення старшокласників так зростає роль уроків літератури як предмета, що дає відповіді на багато питань, що допомагає у вихованні особистості, що сприяє її духовно-моральному розвитку, так як література включає в себе сукупність знань про людину, її призначення і ролі в житті суспільства, ставлення до навколишнього світу, її діяльності, думках і почуттях, моральних і естетичних ідеалах; вона здатна вирішальним чином впливати на світогляд і поведінку людини в той період, коли вона формується як особистість.

Вивченню особливостей виховання особистості у старшому шкільному віці приділяли увагу науковці: Ш. Бюлер, Е. Еріксон, К. Левін, Р. Бернс, І. Кон, Л. Божович, Ю. Орлов, О. Соколова, О. Мудрик, А. Прихожан, М. Обозов, О. Клімова, С. Походенко та інші.

Роль виховання художнім словом підкреслювали Я.Коменський, К. Ушинський, О. Потебня, І. Франко, І. Огієнко, Л.Українка, В.Сухомлинський тощо. Питання ролі української літератури у вихованні учнів досліджуються у працях науковців В. Андрусенко, Т. Антоненко, Г. Бондаренко, Т. Бугайко, Н. Волошиної, Т. Ворошило, А. Градовського, В. Драченко, С. Жили, Л. Ломако, Н. Михайлової, Є. Пасічника, А. Сергієнко, А. Ситченко, Б. Степашина, Г. Токмань та інші.

Виховання, яке здійснюється в системі сучасної освіти, орієнтоване на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадянській і професійній компетентності та цілісній самореалізації [4]. Провідною метою виховання в освітньому просторі Нової української школи є розвиток духовно-моральної особистості, здатної бути повноцінним суб'єктом суспільно-значущих соціальних взаємин, а українська література має стати дієвим та ефективним засобом виховання особистості. Л. Москальова та Ю. Грінченко, вважають, що метою духовно-морального виховання дітей є формування активної життєвої позиції, здатності до досконалості і гармонійної взаємодії з іншими людьми; виховання у дітей милосердя, співчуття, вміння прощати образи, бажання допомагати нужденним, бути терпимими, мирними у взаєминах з усіма [2, с. 55].

На нашу думку, саме українська література формує емоційний світ старшого школяра, допомагає всебічно сприймати реальність, так як відображена в книгах дійсність дозволяє читачеві співвідносити їх сюжети і образи з собою і своїм життям, що сприяє самовихованню та розвиває здатність пізнання світу за допомогою літературно-художнього тексту.

Учень читаючи художні твори української літератури вступає в безпосередні відносини з художнім світом творів, накопичуючи свій особистісний досвід та розвиваючи себе як індивідуальність та особистість.

Виховуючи особистість учнів, педагог повинен таким чином побудувати процес вивчення української літератури так, щоб, цілеспрямовано використовувати весь потенціал української літератури, організовувати свідому взаємодію з особистістю старшокласника та систематично створювати умови для накопичення досвіду морального переживання через залучення учнів до активної діяльності, що сприяє виробленню стійких уявлень про добро і зло, про честь, шляхетність, гідність, милосердя, поваги, любові тощо.

У процесі вивчення української літератури формується досвід переживання таких почуттів, як любов до батьківщини і природи, гуманне ставлення до людини, високе почуття до жінки, пошана та увага до батьків, совісність, незгасна віра в красу, в добро і справедливість, вміння зберегти почуття власної гідності і людяність, милосердя тощо. Українські письменники відкрили нову сторінку в європейському мистецтві, де ідейні пошуки письменників, їх моральна позиція, художня майстерність, масштаб естетичного впливу, дослідження психології людини дозволили українській літературі зайняти недосяжну висоту в світовому літературному процесі. Питання, пов'язані з ціннісним світом людини, її світоглядом, моральним вибором, ставилися українськими письменниками в першу чергу і визначали сенс творів. Все це необхідно передати учням у доступній для них формі, з урахуванням усіх вікових і психологічних особливостей. Тому, найголовнішим завданням вчителя на уроці української літератури – розвинути в учнів інтерес до читання, сприяти формуванню художнього смаку, допомогти зрозуміти ідейну глибину, сприйняти світогляд того чи іншого письменника та зробити так, щоб літературний твір став особистісно значущим для старшокласника.

Зважаючи на вищесказане, ми визначаємо сутність виховання особистості старшокласників засобами української літератури як цілеспрямований і свідомо здійснюваний педагогами процес

організації діяльності учнів по оволодінню духовно-моральним досвідом, акумульований у літературі, з метою розвитку моральної та духовної самосвідомості, моральних почуттів, формування особистої відповідальності за скоєний вчинок, вироблення стійких проявів благородства, милосердя, поваги, чесності, любові, доброзичливості, відповідальності, почуття власної гідності, рішучості, совісності тощо.

Метою виховання старшокласників засобами української літератури є формування і розвиток духовно-морального потенціалу. Для досягнення даної мети в процесі вивчення української літератури необхідно вирішити такі завдання: розвиток моральної самосвідомості і моральних почуттів старшокласників; надбання широких знань в області духовної культури; виховання громадянської зрілості і патріотичної свідомості; виховання дбайливого ставлення до історичної та культурної спадщини народу України; збереження історичної наступності поколінь; формування відповідальності за результати своєї діяльності; вироблення стійких проявів благородства, милосердя, поваги, чесності, доброзичливості, відповідальності, почуття власної гідності, рішучості, совісності та інших якостей і рис характеру; розвиток творчих особистостей; подолання виниклого в суспільстві ціннісного вакууму і руйнівних соціальних явищ в молодіжному середовищі; створення організаційно-педагогічних умов для формування і розвитку особистості; підвищення кваліфікації викладацького складу; вдосконалення форм і методів виховання і навчання.

Однією з умов досягнення поставленої перед нами мети – виховання особистості старшокласників, стало вдосконалення уроку як основної організаційної форми навчально-виховного процесу в школі, оскільки його виховні можливості не завжди використовуються досить ефективно. Тому, ми наголошуємо, що визначальну роль в реалізації виховної функції уроків літератури відіграє чітко сформульовані цілі та задачі, зміст, тенденції, закономірності, протиріччя, принципи, методи, форми і засоби її реалізації, умови, що забезпечують її ефективність, результати і напрямки вдосконалення у сучасних умовах. Компетентнісний підхід як метод моделювання результатів навчання і їх уявлення як норм освіти у вихованні та навчанні передбачає не засвоєння учнем окремих один від одного знань і умінь, а оволодіння ними в комплексі, що передбачає посилення виховної спрямованості навчання. У зв'язку з цим потрібен інший підхід до відбору методів навчання та конструювання відповідної системи. В її

основі – структура відповідних компетенцій і функцій, які вони виконують в освіті [5].

Наприклад, однією з форм виховання учнів старших класів можуть слугувати так звані «філософські уроки», які піднімають важливі питання добра і зла, честі і безчестя тощо. Постановка філософських запитань та пошук на них відповідей сприяють досягнення даної мети уроку. При цьому вчитель повинен сам усвідомити усі філософські категорії в процесі підготовки до уроку та показати шлях від явища до узагальнення, від визначення філософських позицій автора до вироблення учнями власної думки. Зазначаємо, що важлива і сприятлива атмосфера у класі, яка стимулює школярів до бажання висловити свою думку. Її можна досягти використанням різноманітних методичних прийомів (діалог, полілог, дискусія тощо), які передбачають зі сторони вчителя прояв поважного ставлення до висловлення учнями їх оцінок, позицій та думок.

Також, ефективною формою виховання, на нашу думку, виступають шкільні твори, які передбачають продуманий виклад своїх думок та суджень, що вимагають від школярів вираження власної позиції за темою, є не тільки показником засвоєння знань, а й свідченням моральних змін в особистості учня, так як в результаті відстоювання, аргументації своєї точки зору та позиції школяр привласнює в тій чи іншій мірі ті позитивні якості, які він вважає привабливими в характері героя, а негативні, які викликають його засудження, навпаки, відкидає як неприйнятні.

Ми вважаємо, що виховний потенціал української літератури сприймається старшокласниками тільки за умови, якщо на уроці створюються умови для вільного спілкування, коли вчитель здійснює особистісно-орієнтований підхід до кожного учня, дозволяючи йому висловлювати свою точку зору, самому шукати відповіді на питання, які були поставлені в творі.

Твори української літератури переконливо відтворюють, як ті чи інші ціннісні уявлення, визначають поведінку людини.

Спостереження за поведінкою героїв дозволяє розвивати в учнів уявлення про ті чи інші поведінкові установки та ефективно розвивати оціночну сферу особистості учня спираючись на такі емоції, як співпереживання, жалість, сором тощо.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що виховання особистості учнів старшого шкільного віку засобами української літератури найбільш продуктивно в тому випадку, коли програмний матеріал, відібраний для вивчення, орієнтований на моральну

проблематику, відображає внесок письменників у розвиток національної самосвідомості, виявляє найтісніший зв'язок літератури минулого з проблемами сучасності, а в процесі вивчення української літератури використовуються різноманітні проблемні, творчі, пошукові, дослідницькі форми навчання, і задіюються всі арсенали засобів, якими володіє українська література в ідейно-змістовному, естетичному і психологічному плані.

Організована педагогом діяльність учнів, спрямована на оволодіння духовно-моральним, естетичним, патріотичним тощо потенціалом української літератури, усвідомлення старшокласниками духовно-моральних, сімейних цінностей як найбільших цінностей буття і прийняття їх як особистих цінностей, що впливають на результат – вироблення стійких уявлень про честь, шляхетність, гідність, милосердя, любов, поваги тощо, розвиток рефлексії, моральних почуттів, формування особистої відповідальності за вчинки, що було визначено як основну мету виховання духовно-моральної, гармонійно-розвиненої та досконалої особистості старшокласника в процесі вивчення української літератури.

Література

1. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. Педагогіка і психологія. 1999. № 3. С. 5-14.
2. Грінченко, Ю., Москальова, Л. Мета та завдання духовно-морального виховання дітей дошкільного віку. Матеріали конференцій МЦНД, 2020. С. 55-56. Режим доступу: URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/article/view/1949>
3. Жуковський В. М., Москальова Л. Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах. Навчальний посібник. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 364 с.
4. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей: Київ, 2018. 40 с.
5. Селевко Г.К. Самосовершенствование личности: Методическое пособие по преподаванию курса. М.: Народное образование, 2000. 128 с.
6. Iatsyshyn, A.V., Kovach, V.O., Romanenko, Y.O., Deinega, I.I., Iatsyshyn, A.V., Popov, O.O., Kutsan, Y.G., Artemchuk, V.O., Burov, O.Yu., Lytvynova, S.H. Application of augmented reality technologies for preparation of specialists of new technological era (2020) CEUR Workshop Proceedings, 2547, pp. 181-200.